

Over de grens

De sociaal-politieke dynamiek in de Nederlands-Duitse grensregio's, 1930-1940

Jan Brauer

Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2022, 331 pagina's, ISBN 978 908704977 5, € 35,-

Wat wij in Nederland vaak aanduiden als 'de Duitse bezetting', begon niet in mei 1940, maar zeven jaar eerder. Bezet werden we nog niet meteen in de gangbare, militaire zin van het woord, maar wel degelijk in afgeleide zin. In elk geval werd daar een fors begin mee gemaakt. Dat is, kort gezegd, de strekking van het proefschrift van Jan Brauer, getiteld *Over de grens. De sociaal-politieke dynamiek in de Nederlands-Duitse grensregio's, 1930-1940*.

De literatuurlijst achter in het boek telt een lange reeks artikelen van Brauer zelf, gepubliceerd in bundels, periodieken en jaarboeken als *Numaga*, de *Venlose Katernen* en het *Jaarboek Maas- en Swalmdal*. Het zijn proeven van regionaal- en lokaal-historisch onderzoek, voorstudies voor dit proefschrift: peilingen van de 'extra dynamiek' die in grensregio's ontstaat 'wanneer politieke systemen botsen – zoals in de jaren 1930 het geval was' (p. 287). Die botsing manifesteerde zich keer op keer in plaatselijke 'incidenten', die bij nader inzien niet meer 'incidenteel' kunnen heten. Het

geheel is hier méér dan de som der delen. Dit geldt zowel voor de beschreven gebeurtenissen als voor dit boek, dat ze in een samenhang plaatst.

Brauers eerste hoofdstuk concentreert zich op grensbewaking en grensbeleid. Het tweede hoofdstuk belicht hoe het naziregime niet alleen de in Nederland wonende *Volksgenossen*, maar uiteindelijk ook de 'stamverwante' Nederlanders zelf wilde inpalmen. Hoofdstuk 3 concentreert zich op vluchtelingen aan de grens, overwegend Duitse joden. In de hoofdstukken 4, 5 en 6 draait het om verzetsnetwerken van naar Nederland uitgeweken Duitse socialisten, communisten en katholieken. Het zevende en laatste hoofdstuk is een deelstudie over de Duitse grensstad Kleef.

De botsing van politieke systemen waarvan Brauer spreekt, was aan de grenzen in zekere zin al voelbaar vóór de *Machtübernahme* van 1933. Een van de incidenten die hij belicht is de Nederlandse première van de speelfilm *All Quiet on the Western Front* (*Im Westen nichts Neues*), gebaseerd op de fenomenale roman van

Erich Maria Remarque. De voor de hand liggende plaats voor een dergelijke première was ook toen al Amsterdam, maar de distributeur koos in plaats daarvan de grensstad Venlo. De in december 1930 uitgekomen film was in Duitsland verboden. Duitsers die hem toch wilden zien, hoefden nu alleen maar even op en neer naar Venlo. En dat deden ze, begin 1931, massaal. Wat is aantrekkelijker dan een verboden film? 'Er werden zelfs extra treinen ingezet en de Venlose politie hield toezicht bij de drukte voor de bioscoop' (p. 73). Niet minder druk werd het kort daarop in Vaals, toen de film ook daar werd geprogrammeerd. Duizenden Duitsers uit Aken en omgeving kwamen erop af.

Ongeregeldheden deden zich niet voor, maar dat zou spoedig veranderen. Een van de gevoeligste stukjes grens in dit opzicht vormde de bekende Nieuwstraat/*Neustrasse* aan de rand van Kerkrade. Hier kwam het al in de eerste maanden van 1933 tot opstootjes, bijvoorbeeld toen een kolonne geüniformeerde nationaalsocialisten nog net op Duits gebied over de straat marcheerde en van Nederlandse kant een van de toekijkende taxichauffeurs pesterig 'Heil Moskou!' riep. 'Een twintigtal nazi's stormde gewapend met gummiknuppels op hem af.' Ze wisten de vluchtende man te grijpen, maar een Nederlandse douanier sommeerde de Duitsers de pestkop los te laten en terug te gaan, de grens over (p. 53). Deze keer werd er niet geschoten, maar bij andere relletjes zou dat wel gebeuren. De reguliere grenscontroles werden scherper, de sfeer werd grimmiger. Eind 1933 plaatste de Duitse grensbewaking schijnwerpers 'om het verkeer ook in

het donker beter te kunnen volgen' (p. 130). Het lijkt symbolisch voor de veranderingen die zich aan de grens voltrokken.

De nieuwe machthebbers in Berlijn streefden vanaf 1933 zonder scrupules naar consolidatie, expansie en hegemonie in alle richtingen, zeker ook naar het westen. Een door rancune en revanchisme gedreven imperialistische mogendheid maakte zich breed. De kleine, zwakkere westelijke buurstaat, met een verwante taal en cultuur, voelde de hete adem van de burens in de nek. Wie denkt hier niet aan die andere fatale nabuurschap, die van Rusland en Oekraïne?

De opmars van het naziregime in westelijke richting begon niet op soldatenlaarzen, maar bepaald ook niet op kousenvoeten. De ambities waren hoog. Om te beginnen dienden alle haarden van verzet tegen het nieuwe regime met wortel en tak te worden uitgeroeid, ook haarden die zich buiten de Duitse grenzen bevonden, bijvoorbeeld in een buurland als Nederland. Het oprollen van verzetsgroepen en koeierslijnen in grensregio's als Twente, de Achterhoek en Limburg had hoge prioriteit bij de in 1933 door Hermann Goering in het leven geroepen *Gestapo*, die daarbij ijverig geholpen werd – niet alleen door de 'eigen' grenspolitie en douane, maar in een aantal gevallen ook door Nederlandse instanties en functionarissen.

Daarnaast stuurden de nieuwe machthebbers in Berlijn doelbewust aan op nazificatie van de in Nederland wonende *Volksgenossen* en gelijk-schakeling van alle in Nederland opererende Duitse verenigingen en instellingen, in het bijzonder de Duitse scholen. Dergelijke scholen

bestonden of werden geopend in plaatsen als Venlo (1912), Heerlen (1930), Hengelo (1935) en Geleen (1939), en in de ogen van de Duitse machthebbers waren het evenzovele *Träger des Deutschtums* (p. 95). Vanaf 1934 was vrijwel elke nieuwe docent op dergelijke scholen ‘een vaandeldrager van het nieuwe Duitsland’ (p. 96). Het grootste deel van de kosten van deze bijzondere scholen werd gedragen door de Nederlandse belastingbetaler, die argeloos een steentje bijdroeg aan het opkweken van een nieuwe generatie Duitsers doordrenkt van de giftigste ideologie die in het toenmalige Europa bestond.

Een derde ambitie was het inpalmen van de ‘stamverwante’ Nederlanders. Terwijl de internationale politieke spanningen opliepen, nam het aantal culturele uitwisselingsevenementen in de Limburgse grensregio eind jaren 1930 fors toe. Achter een vriendelijke façade van politiek neutrale, culturele ontmoeting en uitwisseling ging de opzet schuil Limburg los te weken van de rest van Nederland. In zekere zin houdt het boek ons een spiegel voor: het laat zien hoe gemakkelijk geschiedbeoefening, volks- en dialectkunde, en zelfs zoiets schijnbaar onschuldigs als genealogie, voertuig kunnen worden van politiek abjecte strategieën – niet alleen in het Derde Rijk, ook in het nog onbezette Nederland.

Brauer spitte in Nederlandse én Duitse archieven. Terwijl het linkse *Exil*-verzet al veel aandacht heeft gekregen, zijn de katholieke grensoverschrijdende netwerken minder bekend. Uiteraard belicht Brauer het contact tussen de in Limburg werkzame aalmoezenier van sociale werken Henri Poels en de Duitse

jezuïet Friedrich Muckermann, een uitgesproken tegenstander van het nationaalsocialisme die al in 1934 naar Nederland uitweek. Met haar wijdvertakte, internationale organisatie en ideologie was de katholieke kerk in termen van volksopvoeding en beïnvloeding een potentiële concurrent van de nazipartij en de nazistaat. Haar macht moest daarom uiteindelijk worden gebroken, al zeiden Goebbels en consorten dat in 1933, het jaar van het concordaat, natuurlijk niet hardop. Voor hen waren Duitse kloosters en kloosterscholen in plaatsen als Steyl, Valkenburg en Vaals, en Duitstalige kerkdiensten en retraites zoals die op diverse plaatsen in Limburg plaatsvonden, in potentie even ondermijnend als socialistische en communistische propaganda, simpelweg omdat ze ruimte boden voor een alternatief geluid.

In september 1935 werd de hakenkruisvlag de officiële Duitse vlag, waarna hij ook steeds vaker in het Nederlandse straatbeeld verscheen. Was die vlag oorspronkelijk een partijsymbool, nu werd hij daarnaast staatssymbool, en daardoor lastiger te verbieden. De Duitse kolonie in Nederland had om de haverklap iets te vieren en dat gebeurde niet alleen binnenskamers. Op 20 april 1938, Hitlers verjaardag, telde de politie 129 hakenkruisvlaggen aan de gevels in Heerlen, zo’n veertig in Kerkrade, Brunssum en Venlo, en veertien in Maastricht.

Terwijl Duitsland steeds vaker de spierballen liet rollen, bleef de Nederlandse regering in Den Haag door dik en dun de neutraliteit koesteren. Deze asymmetrie is een rode draad door Brauers studie. Daarnaast was er binnen de Nederlandse grenzen een tweede asymmetrie: die van centrum en periferie. In de perife-

rie, in regio's als Twente, de Achterhoek, het Rijk van Nijmegen en Limburg, dicht bij de Duits-Nederlandse grens, waren de agressiviteit en intolerantie van het nationaal-socialistische regime voor wie de oren en ogen openhield zichtbaarder en voelbaarder dan in Amsterdam of Den Haag. Dat werkte door in het optreden van politiekorpsen. In de Nederlandse grensregio's namen die al gauw meer afstand van hun collega's aan de Duitse kant van de grens. Dat blijkt onder meer duidelijk uit het optreden van de Heerlense commissaris van politie Leo Offermans en diens correspondentie met procureur-generaal Speyart van Woerden in Den Bosch. Intussen bleef met name de Amsterdamse politiecommissaris Karel Henri Broekhoff nog jarenlang nauw samenwerken met de *Gestapo*. De toewijding waarmee Broekhoff zijn nazi-collega's gegevens toespeelde over de Duitse én Nederlandse communisten waar zij jacht op maakten, leverde hem in het najaar van 1937 een Duitse onderscheiding op. En hij was zeker de enige niet. Dat de Nederlandse politie zich al jaren vóór de Duitse inval voor het karretje van Berlijn liet spannen, is niet alleen achteraf zonneklaar, het werd ook toen al gesignaleerd, en gehegeld.

Het boek bewijst de waarde van lokaal en regionaal historisch onderzoek, in het bijzonder voor de periode voorafgaand aan de Duitse bezetting. Het betreft een decennium waarover we vrijwel alles meenden te weten, maar waarvan we ons beeld waarschijnlijk toch op punten moeten bijstellen. Brauer noemt zijn boek zelf, veelzeggend, een 'sociaal-politieke geschiedenis van de grensstreek in de overgangsfase naar

de Tweede Wereldoorlog en de Duitse bezetting van Nederland' (p. 9). Wie een onderwerp als dit kiest, ontkomt nauwelijks aan een dosis finalisme. Wij weten, nu, waar het allemaal op uit zou lopen. Voor wie recht wil doen aan de handelende personen en perspectieven van toen, kan die voorkennis een handicap zijn. Brauer is daar niet de dupe van geworden. Hij blijft dicht bij die handelende personen en volgt ze in een aantal gevallen ook na mei 1940. Zij geven zijn studie vlees en bloed.

Dit neemt niet weg dat de catastrofale ontknoping voelbaar is op elke bladzij. Je sympathie als lezer gaat vanzelf naar diegenen die de dreiging onderkenden, de nazi's de voet dwars zetten en vluchtelingen te hulp schoten: naar burgemeester Hendrik Jan Verbeek van Dinxperlo, naar de joodse winkelier Joseph Gerson Rosenberg in Zevenaar, de Nijmeegse rabbijn Alexander Salomons, de radicaal links-georiënteerde meubelmaker August Feller in Belfeld.

Over namen gesproken: wie zich in dit proefschrift wil oriënteren met behulp van het register, wacht een onplezierige verrassing. Wat in Brauers index van persoonsnamen vrijwel helemaal ontbreekt, zijn voornamen en voorletters. Zijn ze per ongeluk weggevallen? Of bewust weggelaten? Hoe dan ook, het resultaat is een verzameling nietszeggende ingangen als De Groot, Jansen, Müller, Schmidt en De Vries. Ik mag hopen dat dit geen trend wordt.

Jos Perry

